

"تذرهو لا يؤمنون" gibi. 5. Yine Kâlûn'un rivayetinde "هو" ve "هي" zamirlerinden önce "و، ف، ل" harflerinden biri bulunduğu "ه" harfi sâkin okunur: "هـ، فـ، هـ" gibi. 6. Verş'in rivayetinde sâkin bir harften sonra katî hemzesi geldiğinde nakil yapılır. Buna göre meselâ: "مَنْ آمَنَ" ifadesi "مَنَّامَنَ" şeklinde, "الآخرة" kelimesi "الآخرة" diye okunur.

Eserleri. 1. *Tefsîru Nâfi' b. Ebî Nu'aym el-Medenî. Tefsîru 'Aât el-Horasânî, Tefsîru Müslim b. Hâlid ez-Zencî ve Tefsîru Yahyâ b. Yemân el-İclî* ile birlikte Medine'de Mektebetü'd-dâr tarafından neşredilmiştir (Hikmet Beşir Yâsîn, II, 68). 2. *Vakfü't-tamâm.* 3. *'Adedü'l-Medîniyyi'l-evvel.* 4. *el-'Adedü's-sânî.* 5. *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (son dört eser için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 175, 178). Ayrıca Nâfi'in hadislerinden oluşan ve İbnü'l-Mukrî el-İsfahânî (ö. 381/991) tarafından derlenen bir mecmuayı Ebü'l-Fazl el-Huveynî tahkik ederek *Cüz' fihî eḥâdişü Nâfi' b. Ebî Nu'aym* adıyla yayımlamıştır (Tanta 1411/1991).

Nâfi'in kıraatî üzerinde ilk asırlardan itibaren çeşitli eserler kaleme alınmıştır. Asmaî'nin (ö. 216/831) adı bilinmeyen eseri bu konuda ilk çalışmadır (Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'*, I, 334-335). Ebû Amr ed-Dânî'nin *el-İcâz ve'l-beyân fî uşûli kırâ'eti Nâfi'* (Paris Bibliothèque Nationale, nr. 592) ve *et-Ta'rîf fi'htilâfî'r-ruvât 'an Nâfi'* (nşr. et-Tihâmî er-Râcî el-Hâşimî, Fas 1403/1982), Ali b. Abdülganî el-Husrî'nin *el-Kaşidetü'l-Huşriyye fî rivayeti Nâfi' fi'l-uşûl* (Kahire el-Hizânetü't-Teymûriyye, nr. 457), Mahmûd Halîl el-Husarî'nin *Rivâyetü Kâlûn 'an Nâfi'* (Kahire 1394/1974) ve *Rivâyetü Verş 'ani'l-İmâm Nâfi' el-Medenî* (Kahire 1975), Abdülhâdî Hamîtü'nun *Kırâ'etü'l-İmâm Nâfi' 'inde'l-Meğâribe min rivayeti Ebî Sa'id Verş* (Rabat 1424/2003), Atıyye Kabil Nasr'ın *el-Kâbesü'l-câmi' li-kırâ'eti Nâfi' min tarîkı's-Şâtibiyye* (Kahire 1415/1994), Abdülfettâh el-Kâdî'nin *en-Nazmü'l-câmi' li-kırâ'eti'l-İmâm Nâfi'* (Tanta, ts. [el-Mektebetü'l-İslâmiyye]) ve İbrâhim el-Merginânî'nin *en-Nücümü't-tavâli' 'ale'd-Düresi'l-levâmî' fî aşli maḳra'atü'l-İmâm Nâfi'* (Rabat 1982) adlı eserleri burada zikredilebilir (bu konudaki diğer eserler için *el-Fihrisü's-şâmil*, bk. bibl.; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, s. 260-264).

Necati Tetik *Kıraat Ta'liminde Tedrisat Usulleri, İmâm Nâfi Kıraatî, Rivayetleri Arasındaki Rivâyet İhtilâfları, Kıraatını Tedriste Takip Edilecek Yol* (1976,

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Mehmet Adıgüzel *İmâm Nâfi ve Kıraatı'nın Özellikleri* (1993, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), Sâmîye Sâlih ez-Zekîr *Kırâ'etü'l-İmâm Nâfi' el-Medenî ve râviyyehi ve tevcihü hâzihi'l-kırâ'eti nahviyyen ve luğaviyyen* (1403, Câmîatü Ümmi'l-kurâ [Mekke]) adıyla yüksek lisans tezi hazırlamış, Ali Rıza Işın da *İmâm Nâfi ve Kıraatı* ismiyle doktora çalışması yapmıştır (1991, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 528; İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a* (nşr. Şevkî Dayf), Kahire 1972, s. 53-65, 87; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, VIII, 456-457; İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 532-533; İbn Adî, *el-Kâmil*, VII, 2515; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Şüveymî), s. 175, 178; Makdîsî, *Aḥsenü't-tekâsîm*, s. 202-203, 238; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-İbâne 'an me'âni'l-kurrâ'ât* (nşr. Abdülfettâh İsmâil Selebî), Kahire 1379/1960, s. 16-17, 50; Enderâbî, *Kırâ'âtü'l-kurrâ'ât* (nşr. Ahmed Nusayyif el-Cenâbî), Beyrut 1405/1985, s. 51; İbn Hallikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), V, 5-6; Mizzi, *Teḫzîbü'l-Kemâl*, XXIX, 281-284; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ'* (Altıkulaç), I, 241-247, 334-335; a.m.f., *A'lâmü'n-nübelâ'*, VII, 336-338; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 330-334; İbn Aşûr, *Tefsîrü't-Taḫrîr ve't-tenvîr*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Dârü't-Tünisiyye li'n-neşr), I, 63; Hikmet Beşir Yâsîn, *İstidrâkât 'alâ tarîhi't-türâsi'l-'Arabî*, Cidde 1422, II, 68; *el-Fihrisü's-şâmil: 'Ulümü'l-Kur'ân, maḫḫûḫâtü'l-kurrâ'ât* (nşr. el-Mecmau'l-melekî), Amman 1987, I, 30, 89, 92-94, 114, 244, 275, 320, 321, 444, 448; II, 459, 461, 468, 485, 507, 519, 627, 630, 633, 647, 649, 655, 660, 661, 665, 670, 673, 688, 694, 696, 698, 700, 701; Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl, *el-Kırâ'ât ve eṣeruhâ fi't-tefsîr ve'l-aḥkâm*, Riyad 1417/1996, s. 260-264; A. Rippin, "Nâfi' b. 'Abd al-Rahmân b. Abî Nu'aym al-Layḥî", *EJ²* (İng.), VII, 878.

TAYYAR ALTIKULAÇ

NÂFİ' b. EZRAK

(نافع بن الأزرق)

Ebû Râşid Nâfi' b. el-Ezrak b. Kays b. Nehâr el-Hanefî (ö. 65/685)

Hâricîler'in Ezârika fırkasının lideri.

Bekir b. Vâil kabilesinin Benî Hanîfe koluna, Ebû Mihnef'e göre ise Temîm kabilesinin Hanzale koluna mensuptur (Taberî, V, 566). Benî Hanîfe'nin mevlâsı olduğunu belirten diğer bir rivayete göre Rum asıllı olan ve Tâif'te demircilik yapan babası Ezrak, Hz. Peygamber'in burayı muhasarası sırasında şehirden çıkarak müslüman olmuştur (Belâzürî, s. 67). Nâfi'in Bekir b. Vâil kabilesinin reisi Mâlik b. Mesma' ile konuşması esnasında onun amcasının oğlu olduğunu söylemesi (M. Rızâ Hasan ed-

Düceylî, s. 66), ayrıca bu dönemde Araplar'ın eşrafından olan Hâricîler'in ırk taassubuna sahip bulunması sebebiyle mevâliden birini kendilerine lider seçmeyecekleri ve Nâfi'in Benî Hanîfe ile birlikte Basra'da oturması gibi hususlar dikkate alındığında onun Arap asıllı olduğunu belirten rivayetin doğruluğu ağırlık kazanır. Nâfi' b. Ezrak'ın Kur'an-ı Kerim'i ciddi bir şekilde öğrenmek için çaba göstermesi, Hâricî fıkıyla ilgilenip fetvalar vermesi (İbn Ebü'l-Hadîd, IV, 136), ayrıca Mekke'de bulunduğu dönemde arkadaşı Necde b. Âmir'le birlikte Abdullah b. Abbas'ın derslerine devam ederek Kur'an'da geçen bir kısım kelimeleri İbn Abbas'ı usandıracak derecede sorup öğrenmeye çalışması (Müberred, III, 1151-1155) onun bu alandaki gayret ve yetmişliğini göstermektedir.

Nâfi' sadece nazarî planda bir âlim olarak kalmamış, düşüncelerini uygulayan siyasi ve askerî bir lider konumunda ortaya çıkmış ve mücadelesini sürdürmüştür. Ubeydullah b. Ziyâd'ın valiliği sırasında Basra'da Benî Hanîfe'nin yaşadığı semtte toplanan, Kur'an okuyup fıkıyla meşgul olan ve zulme karşı çıkan Hâricîler'le birlikte hareket eden Nâfi' vali tarafından bir süre hapsedildi. Bu durum onu Hâricîliğe daha çok bağladı, hatta babasının vefatında aralarındaki görüş ayrılığı sebebiyle onun cenaze namazını kılmayı reddetti. Nâfi', Abdullah b. Zübeyr'in Mekke'de gerçekleştirdiği ihtilâl esnasında, aralarında kendisinden sonra Ezârika'nın liderliğini üstlenecek olan Ubeyde b. Hilâl el-Yeşkürî'nin de bulunduğu çok sayıda Hâricî'nin lideri durumundaydı. Büyük ihtimalle İbnü'z-Zübeyr'in hareketini Hâricîliğin yararına geliştirmek amacıyla Basra Hâricîleri ile birlikte Mekke'ye gitti. Buradaki faaliyetleriyle Yemâme'den gelen Hâricîler'in takdîrini kazandı. Ardından Basra'da çıkan karışıklıklar üzerine mensuplarıyla beraber oraya döndü. Bu dönüşün, Abdullah b. Zübeyr ile anlaşamaması veya Basra'daki karışıklıklardan faydalanma planına bağlı olması muhtemeldir. Basra ahalisi İbnü'z-Zübeyr'in davasına taraftar olmaya başlarken Nâfi' ve mensupları onun tayin ettiği valinin şehre girmesine karşı koydularsa da buna engel olamadılar. Her şeye rağmen mücadelesini sürdüren Nâfi' savaşa son vermeyi reddedip Ahvaz ve Hûzistan eyaletinin doğusuna çekildi. Burada kendisini takip eden İbnü'z-Zübeyr kuvvetleriyle cereyan eden savaşta yenilgiye uğrayıp öldürüldü (65/685). Onun mensupları diğer liderlerin başkanlığında bir süre daha varlığını sürdürmüştür (bk. EZÂRIKA).

NÂFİ' b. EZRAK

"Hüküm Allah'ındır" şeklindeki Hâricî sloganını, devlet idaresinin mutlaka Kur'an'a dayanması gerektiği şeklinde kabul eden Nâfi' b. Ezrak'ın itikadî düşünceleri toplum dayanışması kavramından büyük ölçüde etkilenmiştir. Buna göre hasımlarıyla yapılan mücadeleye fiilen katılmayanlar (kaade) ilâhî bir emri çiğnedikleri için küfre girmiştir. Bu sebeple İslâm toplumunun himayesine girerek zimmet ehli statüsünde bulunan yahudiler, hıristiyanlar vb. grupların dışında kalan şahısların mallarına el konulmasının ve bunların öldürülmesinin meşrû olduğu, muhaliflerin eş ve çocuklarının da kâfir kabul edilerek sorguya çekilmesi onun görüşleri arasında yer alır. Onun bu kanaatleri başta Necde b. Âmir olmak üzere mensuplarının kendisinden ayrılmasına sebep olmuştur.

Nâfi' b. Ezrak'ın Mekke'de bulunduğu sırada Abdullah b. Abbas'a sorduğu sorularla bunların cevapları günümüze intikal etmiştir. Süyûtî bunlardan 190 soruya ve cevaplarına yer vermiştir (*el-İtkân*, I, 255-282). Aynı soru ve cevaplar Muhammed İbrâhim Selîm tarafından *Ğarîbü'l-Kur'ân* adıyla müstakil olarak yayımlanmıştır (Kahire, ts.). Muhammed Fuâd Abdülbâki de, Kur'an'da mevcut, anlaşılması güç 200 kadar kelime ile bunlara verilen cevapları ihtiva eden *Mesâ'ilü Nâfi' b. el-Ezrak'* alfabetik sıraya koyarak kendisine ait *Mu'cemü ğarîbi'l-Kur'ân*'la birlikte neşretmiştir (Kahire 1950, s. 234-292). Bu soru ve cevaplar, *Sü'âlâtü Nâfi' b. el-Ezrak' ilâ İbn 'Abbâs* adıyla İbrâhim es-Sâmerrâî tarafından da yayımlanmıştır (Bağdad 1968). Ebû Bekir Ahmed b. Ca'fer el-Huttelî ve Ebû Tâhir Muhammed b. Ali b. Al-lâf'ın rivayetiyle gelen soru ve cevapların iki ayrı metnini Muhammed Ahmed ed-Dâfi *Mesâ'ilü Nâfi' b. el-Ezrak' an 'Abdillâh b. 'Abbâs* ismiyle ve notlarla birlikte neşretmiştir (Limasol 1413/1993).

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Rıdvân), s. 67; Müberred, *el-Kâmil* (nşr. M. Ahmed ed-Dâfi), Beyrut 1406/1986, III, 1151-1155; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), V, 564-569; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 311; İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-belâğa* (nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhim), Kahire 1385/1965, IV, 136-141; Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, IV, 241; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 144-145; Süyûtî, *el-İtkân* (Beyrut), I, 255-282; M. Rızâ Hasan ed-Düceyî, *Fırkatü'l-Ezârîka*, Neccef 1393/1973, s. 66-70; Hüseyin Hasan, *A'lâmü Temîm*, Beyrut 1980, s. 541; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. Ethem Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 25-27; A. J. Wensinck, "Nâfi' b. al-Azrak", *EP* (İng.), VII, 877-878; İbrahim Hatiboğlu, "Muhammed Fuâd Abdülbâki", *DİA*, XXX, 530.

MUSTAFA ÖZ

NÂFİLE

(نافلة)

Farz ve vâcip niteliğinde olmayan ibadet anlamında fıkıh terimi.

Nefl kökünden türeyen nâfile kelimesi (çoğulu nevfâlî) sözlükte "hak edilen miktara veya paya eklenen, ziyade, ilâve, fazlalık" gibi anlamlara gelir; ayrıca nefel ile eş anlamlı olarak "ganîmet ve bağış" mânasında da kullanılır. Fıkıhta nâfile ve nefl kelimeleri, geniş anlamıyla dinen farz ve vâcip niteliğinde olmaksızın mükelleften yapılması istenen malî ve bedenî ibadetleri, dar anlamıyla farz, vâcip ve sünnet ibadetler dışında kişinin daha fazla sevap kazanmak için kendi isteğiyle yaptığı malî ve bedenî ibadetleri ifade eder (Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1325). Kur'an-ı Kerîm'de "ganîmetler" anlamında olmak üzere nefelin çoğulu olan enfâl aynı âyette iki defa (el-Enfâl 8/1), nâfile kelimesi biri "torun" (el-Enbiyâ 21/72), diğeri "ilâve ibadet" (el-İsrâ 17/79) mânasında olmak üzere iki âyette geçer. Müfessirler, bunların ilkinde torunun kişinin kendi çocuğuna nisbetle fazladan bir armağan sayılması dolayısıyla, ikincisinde teheccüd namazının ya Hz. Peygamber'e yüklenen ilâve bir vecibe olması veya kılana fazla sevap kazandırması sebebiyle bu kelimenin kullanıldığını belirtirler. Hz. Peygamber'in hadislerinde farz ve vâcip niteliğinde olmayan ibadetlerin nâfile ve tatavvu' kelimeleriyle ifade edildiği görülür (Buhârî, "Teheccüd", 5, 27; Müslim, "Müsâfirîn", 94; Ebû Dâvûd, "Ta'avvuf", 1).

Kavramsal Çerçeve. Hanefî fıkıh usulü literatüründe, dinen mükelleften yapılması istenen fiiller talebin kuvveti yanında delilin kat'î veya zannî oluşu da dikkate alınarak farz, vâcip, sünnet ve nâfile şeklinde dört kısma ayrılmıştır. Buna göre yapılması delâlet ve sübût yönünden kat'î delillerle kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiiller farz, zannî delillerle kesin ve bağlayıcı tarzda istenenler vâcip, kesin ve bağlayıcı olmaksızın istenen ve yapanın sevabı hak etmekle birlikte yapmayanın cezalandırılmayacağı, fakat kınanacağı fiiller sünnet, yapanın sevabı hak edeceği, yapmayanın ise cezalandırılmayacağı ve kınanmayacağı fiiller nefl, nâfile, mendup, müstehap, tatavvu, edep (âdâb) olarak adlandırılmıştır (Serahsî, *el-Uşûl*, I, 110-114; Alâeddin es-Semerkandî, s. 26-34; Abdülazîz el-Buhârî, II, 628, 631; İbn Melek, s. 197; İbn Âbidîn, II, 12). Mükellemin metoduna göre yazılan usul eserlerinde ise dinen mü-

kelleften yapılması istenen fiiller iki kısma ayrılmış, kesin ve bağlayıcı tarzda istenenler vâcip (farz), kesin ve bağlayıcı tarzda olmaksızın istenenler mendup şeklinde nitelendirilmiştir (Gazzâlî, I, 65).

Bazı usulcüler sünnet, tatavvu, ihsan, nâfile, fazilet, müstehap, muraggabün fih (ragibe) ve hasen terimlerinin mendupla eş anlamlı olduğu, bazıları ise bunların mendup kapsamındaki fiillerin sevap yönünden derece farklılıklarını belirttiği, yani mendubun birer çeşidini oluşturduğu kanaatinde. Dinen yapılması kesin ve bağlayıcı olmaksızın istenen ve yaygın biçimde mendup terimiyle ifade edilen fiillerin hepsinin sevap bakımından birbirine eşit olmayışı ikinci görüşü desteklemekle birlikte bu terimlerin bir kısmının eş anlamlı kullanıldığı, bu arada aynı mezhep içinde bile bunlar için farklı tanımlar verilebildiği görülmektedir.

Fürû-i fıkıh literatüründe nâfile terimi daha çok sünneti de kapsamına almak üzere "farz ve vâcip niteliğinde olmayan ibadet" veya "farzlar dışındaki ibadetler" şeklinde tanımlanmış (Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1325; İbrâhim b. Muhammed el-Halebî, s. 198; İbn Nüceym, II, 41; İbn Hacer el-Heytemî, II, 219; krş. Ebû Bekir el-Haddâd, I, 91) ve "üzerine farz veya vâcip olmadığı halde kendi isteğiyle yapma veya bu şekilde yapılan ibadet" mânasına gelen tatavvu ile eş anlamlı kullanılmıştır. Bu geniş anlamıyla nâfile ve tatavvu çatısı altına giren ibadetler sevap yönünden dereceleri farklı olduğu için genellikle sünnet ve mendup (müstehap) şeklinde ikili veya sünnet, mendup ve dar anlamıyla tatavvu ya da sünnet, ragibe (fazilet) ve dar anlamıyla nâfile şeklinde üçlü bir ayırma tâbi tutulmuştur.

Kur'an ve Sünnet'te bulûğ çağına ulaşmamış çocukların farz olan namaz ve oruç gibi bedenî ibadetele alıştırılması istenmekle birlikte dinen yükümlü olmadıkları için bu tür ibadetler onlar açısından nâfile hükmünde değerlendirilir; yapanların sevap kazanacağı, yapmayanların ise yerilmeyeceği belirtilir. Öte yandan mendup ve nâfile kavramlarının müstakil ibadet yanında bir ibadetin farz ve vâcip olmayan parçası hakkında da kullanıldığına dikkat edilmelidir.

Önemi. Kur'an-ı Kerîm'de ve hadislerde, gerek Allah'a kulluk için yapılması istenen belirli davranışlar şeklinde ifade edilebilecek dar anlamlarla, gerekse Allah'ın rızâsına uygun her türlü eylem ve çabayı kapsayan geniş anlamıyla ibadetin önemine vurgu yapıldığı, bunların bir kısmında ke-